

**We
bezorgen
óók
leuke
avonden.**

Ton de Leeuw
Antigone

**holland
festival**

Ton de Leeuw

Antigone

Muziekdrama naar een vrije bewerking van Sophocles
door de componist

Wereldpremière: 25 juni 1993
Amsterdam

Inhoud

Ton de Leeuw
Inleiding op *Antigone* 5

Libretto 11

Biografieën 21

Deze productie komt tot stand met steun van het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties, het COBO-fonds, de Stichting VSB Fonds/VSB Bank, Vereniging Buma/Stichting Stemra en stadsdeel Westerpark, in samenwerking met het Centre Bilatéral, Parijs.

Rechtstreekse radio-uitzending: 27 juni
Een tv-registratie van *Antigone* wordt najaar 1993 uitgezonden. Regie: Bob Rooyens, productie: Ynske Rodenhuis.
Kort na het festival zal een cd van *Antigone* verschijnen op het label NM Classics.

25, 27, 28 juni 1993, 21.00 uur
Westergasfabriek, Amsterdam

Opdracht van de NOS-Radio en het Fonds voor de Scheppende Toonkunst in het kader van de Edu Verhulst Memorial.

Coproductie Holland Festival, NOS Radio en Televisie, De IJsbreker

De voorstelling is om circa 22.00 uur afgelopen.
Het is verboden te fotograferen tijdens de uitvoering.

Ton de Leeuw

Antigone

Muziekdrama naar een vrije bewerking van Sophocles door de componist

muzikale leiding: Reinbert de Leeuw
regie: André Engel
assistente van de regisseur:
Caroline de Beus
decorontwerp: Nicky Rieti
kostuumontwerp:
Nicky Rieti, Dien van Straalen
lichtontwerp: André Diot
technisch coördinator:
Jean Michel Dubois
assistent dirigent: Daniel Reuß
repetitoren:
Bouke van der Meer, Jan Slothouwer

Antigone: Martine Mahé, mezzosopraan

Radio Kamerorkest

hobo (althobo) – Herman Vincken
Henk Knöps
klarinet – Gerrit Boonstra
Oscar Ramspek
saxofoon – Raaf Hekkema
fagot – Hajime Konoye
Annet Karsten
hoorn – Hans Smit
Anneke Vreugdenhil
trombone – Luuk Tuinstra
Wim de Vreugt

slagwerk – Peter Prommel
Rene Oussoren
Jurgen Damen
synthesizer – Cor de Jong
piano – Klaas Bakker
cello – Angela Stevenson
Sebastian Koloski
contrabas – Thom de Ligt

Kreon, ad hoc mannenkoor

koordirigent: Daniel Reuß

tenoren
Hans Noyens
Corné Ran
Cees van der Wilden
Tijs Krammer
Ben Coelman
Adrian van der Spoel
Leo van der Plas
Albert van Ommen

baritons
Sjoerd Zegwaard
Hans Wyers
Willem Jan van Deuveren
Ragnar v.d. Linden van den Heuvell
Raimond Reijmers
Maarten van Maanen
Donald Bentvelsen
Niek van Idelenburg
bassen John Woudt
Olard Derks
Hans Scholing
Kor Brouwer
Derk Bunschoten
Kees de Bruijn

gemengd koor, samengesteld uit studenten van het Utrechts conservatorium

koordinator: Krijn Koetsveld

sopranen
Mirjam Beumer
Pieterneel van Amelsvoort
Sayo Ebashi
Judith Bouwman
Doldie Noorduyt

alten
Ferry Gieling
Annette Schautt
Janet Emmelkamp
Irmgard van Asmuth
Annette de Wit
Ria Heemskerk

tenoren
Robert Voogdgeert
Martijn Sanders
Jan Heiting
Christiaan Winter
Peter van Rooyen

bassen
Marc Pantus
Bas Kuylenburg
David Negron
Paul Valk
Hans Claus

Met dank aan: Victor Peutz, Grunco bv,
Opera Zuid, Toneelgroep Amsterdam,
Theater van het Oosten.

producer: Sigi Giesler
productie-assistente:
Anne Beth van Damme
voorstellingsleider: Frank Lever
assistent voorstellingsleider:
Paula Ingelse

kostuums: Marie Thérèse Jacobse,
Mira K. Veenman
decoreurs: Bas den Boer,
Kimmy ten Broek, Dirk Schreuders,
Ilona Suringh
requisieten: Karel van Egten

technische leiding: Dick Heinz

techniek: Henk Bergsma, Marc Heinz
Bert Middelweerd

akoestisch ingenieur:
Vladimir Mladenovic
geluidsweergave: Piet Nieuwint,
Cees Waagenaar
assistenten: Ryco Yntema, Stan Kivit
akoestische ondersteuning: Gerrit Duran
geluidsmateriaal: Hans van der Linden

catering: Adriek Verhoeff
assistent catering: Lodewijk Oudshoorn

figuratie
Willem Gomes (wachter)
Clement van Coevering
Wim van der Heijden
Johan Lippens
Henk Melchers
Edo Pieper
Tido Visser

Inleiding op *Antigone*

Het verhaal

Na een burgeroorlog, waarin de twee broers, Polynices en Eteocles, elkaar bevochten en beiden sneuvelden, wordt hun oom, Creon, de nieuwe heerser over Thebe. Een van zijn eerste maatregelen is het verbod tot begravenis van een eerbetoon aan Polynices, die in de afgelopen machtsstrijd als verrader werd gezien.

Antigone, zuster van Polynices, negeert dit verbod en brengt in het geheim eerbetoon aan haar broer. Als dit Creon ter ore komt, wordt zij gevangen genomen en ter dood veroordeeld.

Toelichting

Evenals het oud-Griekse theater heeft het muziekdrama *Antigone* een menselijk en een bovenmenselijk, sacraal niveau. Maar hiermee houdt de overeenkomst op. De relatie tussen beide niveaus heeft bij de componist een andere betekenis gekregen.

Antigone als menselijk drama

De feitelijke botsing van individuen die verschillende belangen vertegenwoordigen. Antigone wordt ten tonele gevoerd als dissidente die, op ethische en morele gronden, de eer aan haar broer bewijst. In haar cultuur wordt dit als wezenlijk ervaren. Daarmee komt zij in opstand tegen de dictator Creon. Creon, die de begravenis verboden heeft, vertegenwoordigt de macht en de logica van de staat. Hij eist op die grond haar doodstraf. De onwrikbare overtuigingen van beide hoofdpersonen worden extra geprofileerd door het weifelende gedrag van Ismene, zuster van Antigone, en door de onmacht van de, aanvankelijk nog overmoedige Haemon, verloofde van Antigone, die tevergeefs probeert om de onverbiddelijke Creon te vermurwen.

Antigone als sacraal spel

Het sacrale aspect houdt de erkenning in van een hogere dimensie in het bestaan, waardoor het menselijke drama een andere belichting krijgt. Op dit niveau zijn de protagonisten pionnen in een spel dat hen te boven gaat. Antigone vertegenwoordigt niet het goede, evenmin als Creon het kwade voorstelt. Hun handelen wordt niet zozeer bepaald door autonome *acties*, als wel door *reacties* op de omstandigheden. Ongrijpbare factoren zoals hersenstructuur, karakterdispositie, milieu bepalen hun perceptie van de wereld en de rol

– de ‘persoon’ – die zij in het leven spelen. Het zich identificeren met deze rol is dikwijls de bron van het conflict. Het ultieme drama is ons onvermogen om tot dit inzicht te geraken. Opgenomen in de kosmische kringloop speelt de menselijke evolutie zich af in een onafzienbare reeks van dissidenten en dictators, van sterke figuren en weifelaars, van opgang en ondergang. Maar tegelijkertijd blijft in deze visie de intuïtie leven dat wij boven de grenzen van ons dagelijks bewustzijn uit kunnen stijgen.

Met dit uitzicht begint het sacrale.

Gevolgen voor de vormgeving

De sacrale dimensie betekent niet: een andere werkelijkheid, maar dezelfde werkelijkheid anders, om de woorden van de dichter Sybren Polet te parafraseren. Met andere woorden: niet de subjectiviteit van het individu staat centraal, maar zijn algemene, door iedereen gedeelde menselijke conditie. In dit opzicht sluit het muziekdrama wellicht meer aan bij theatrale tradities van vroegere culturen, het middeleeuwse mysteriespel, het schaduwtheater van Zuidoost-Azië, het Japanse Noh-theater. Het neemt afstand van de typische retoriek die de individualistische laat-westerse operakunst beheerst. Het accent ligt niet op de dramatische opbouw, noch op het uitwerken van psychologische processen. Als het slotkoor zingt dat niemand ontkomen kan aan zijn lot is dit een simpele constatering die eenieder de weg openlaat tot een eigen interpretatie.

Muziektechnisch betekent dit onder meer:

- geen expressionisme, maar een heldere, ingetogen intensiteit, sobere vocale lijnen van een bijna lithurgisch karakter, en - ondanks de schijnbare eenvoud - een hechte modaal-cyclische schrijfwijze (zoals onder meer omschreven in Dr R. de Groot: *Compositie en intentie van Ton de Leeuws muziek*. Universiteit van Amsterdam).

- In de plaats van een confrontatie van individuen worden drie van de vier rollen vertolkt door een koor. De enige soliste is Antigone. Maar haar rol heeft geen overheersend karakter.

- Geen realisme maar stilering. Als voorbeeld: de dialoog tussen Antigone en Ismene speelt zich niet alternerend maar gelijktijdig af.

De grote, cirkelvormige hal van de gashouder van de Westergasfabriek, met zijn elementaire, bijna archaïsche geometrische vormen, leent zich wonderwel voor het sacrale spel. Klank, licht en ruimte zijn vormen van energie. Zij kunnen het traditionele decor vervangen. Het leven gedijt in een spel van licht en donker. Dat Antigone moet sterven, beroofd van het licht, is van symbolische betekenis.

Indeling

Handeling

Ia – Instrumentale inleiding.

b – Avond. Dialoog tussen Antigone en Ismene.

Hierin zet Antigone zich af tegen het besluit van Creon en probeert zij haar zuster over te halen om op te komen voor het recht van Polynices op een waardige begrafenis.

– Ismene aarzelt. Zij wijst op hun beider machteloosheid om als vrouw iets te ondernemen tegen de autoriteit van Creon.

– Hierop besluit Antigone haar voornemens alleen uit te voeren en verwijdt zich.

c – Monoloog van Creon. Hij stelt zich op als een rechtmatige opvolger van de troon en verdedigt zijn beleid, dat gericht is op eerbied voor de wet en waarin trouw aan de staat meer waard is dan menselijke banden. Op grond van overwegingen van staatsbelang krijgt Eteocles een eervolle begrafenis terwijl het lijk van Polynices aan de honden en gieren wordt overgelaten. Dit onderdeel loopt over in een instrumentaal tussenspel.

d – Antigone is in het geheim ontsnapt om in de nachtelijke stilte de laatste eer aan haar broer te bewijzen. Gedurende deze scène neemt een spion haar waar en glipt weg om Creon in te lichten.

Muziek

– Als kern een dalend motief in de trombones, een gestileerde archaïsche klacht.

– Een ingehouden recitativische aanvang boven een lang orgelpunt. Korte instrumentale frases als afwisseling.

– Deze dialoog speelt zich gelijktijdig af, en niet in alternerende zinnen. Ook Ismene's zang blijft nog ingehouden (koor). Pas later ontplooit zich de melodische lijn van beide zusters.

– Monoloog van Antigone, gebaseerd op de dalende klacht van de inleiding, en begeleid door een enkele klarinet.

– Creon (mannenkoor): overwegend *unisono*-zang, later ook in parallelle akkoorden. Steeds in korte, massief neergezette motieven.

Loopt over in een instrumentale interlude.

– Het centrum van het drama speelt zich af in absolute stilte. Daarin, op de achtergrond, een tweelingzang (twee klarinetten) als echo van een verre, onbestemde volksmuziek.

II a – Korte instrumentale inleiding en intro van Haemon.

b – Dialoog tussen Haemon en Creon. Haemon, zoon van Creon, verdedigt het gedrag van zijn verloofde Antigone. Hij stelt zich aanvankelijk onderdanig op tegenover zijn vader, maar verwijt hem zijn autoritaire houding, waardoor geen van zijn raadgevers hem durft tegen te spreken.

c – In de daarop volgende dialoog neemt de spanning tussen vader en zoon toe. Haemon wil het wereldlijk gezag laten wijken voor de wil van de goden (het recht op een eervolle begrafenis). Creon blijft onverzettelijk en voelt zich steeds meer aangetast in zijn macht. Hij dreigt de opstandige Antigone voor de ogen van Haemon om te brengen, maar besluit ten slotte haar levend te begraven, zij het – kennelijk tòch gevoelig voor de wil der goden – dat ze haar voedsel in de doodskerker mag behouden.

d – Choros. Het koor bezingt de almacht van de liefde, die echter de mens van zijn rede kan beroven en tot haat kan aanzetten. Aan het slot klinkt treurnis door over het lot van Antigone, die haar huwelijksbed moet ruilen voor het doodsbéd.

III a – Zonsopgang. Antigone legt haar laatste weg af in het licht, en wordt als levende bruid door Hades naar het dodenrijk gevoerd.

– De inleiding typeert het karakter van de jeugdige, overmoedige Haemon.
– Het kamerkoor vertolkt nu de rol van Haemon. Een lange, litanie-achtige aanvang moet zijn overtuigingskracht onderstrepen.

– Dubbelkoor. Met als achtergrond een doorlopende ritmische beweging in de instrumenten zetten beide koren (Haemon en Creon) zich tegen elkaar af. Op het hoogtepunt van hun confrontatie hervindt Creon zijn oorspronkelijke muzikale kracht (zie 1c), terwijl Haemon zich tevergeefs afzet in een reeks van nadrukkelijke homoritmische akkoorden.

De instrumentale ‘uitluiding’ zet de korte, gebroken motieven van Creon voort.

– Het kamerkoor transformeert zich hier in het oud-Griekse Choros. De mysterieuze tekst wordt a cappella, in een strenge, paarsgewijze schrijfwijze weergegeven. Daarna een motief dat de komende klacht van Antigone voorbereidt.

– De instrumenten evoceren even het *lamento* uit de baroktijd. Hierboven de klacht van Antigone, in verschillende coupletten, uitmondend in een driemaal herhaalde frase die opnieuw een verre, niet te definiëren volksmuziek – en wellicht jeugdherinneringen? – oproept.

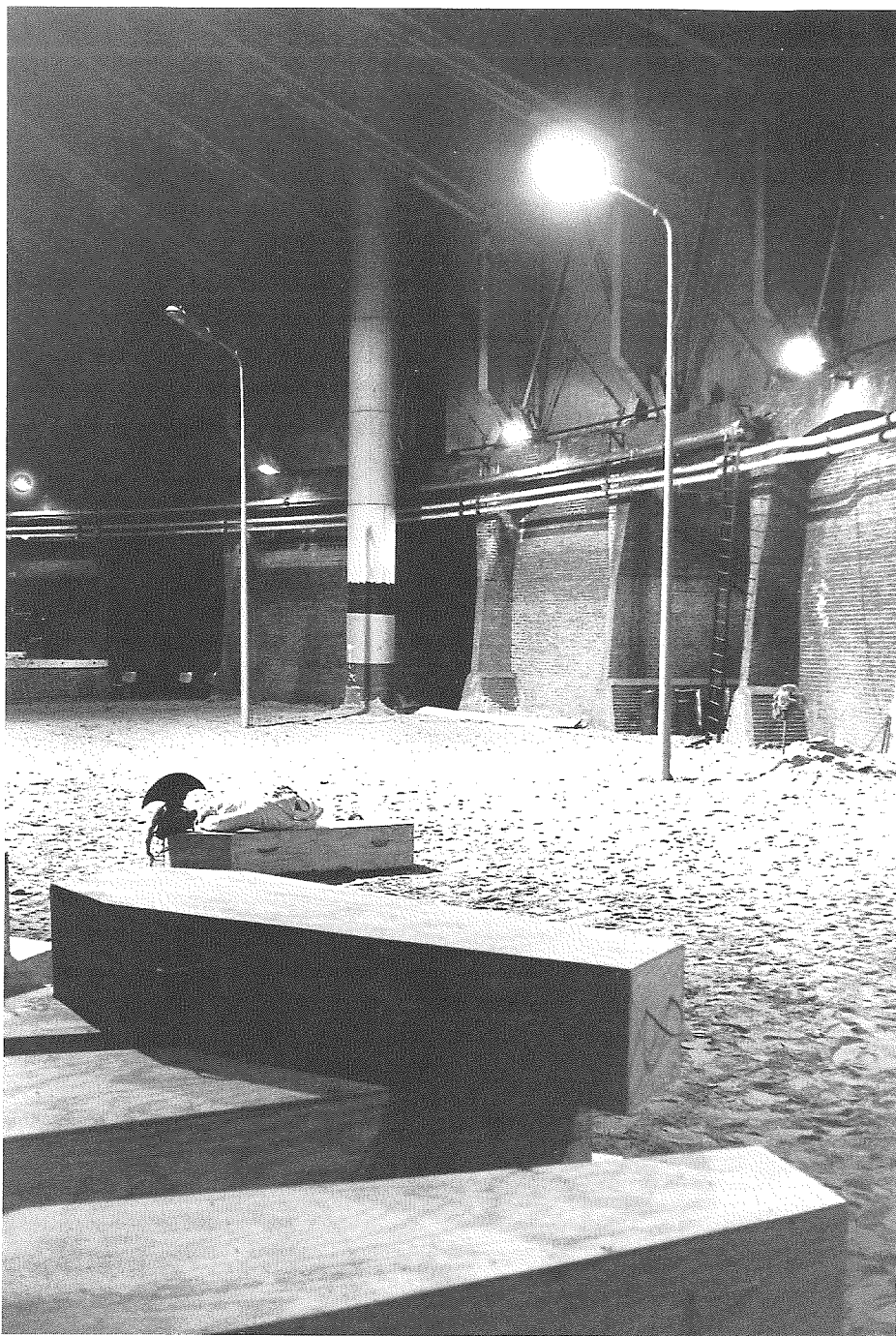
b – In een laatste confrontatie met Creon – waarin zij geen antwoord krijgt op haar vraag welke goddelijke wetten ze heeft overtreden – blijft Creon onverbiddelijk en hij bekrachtigt zijn vonnis.
c – Antigone neemt afscheid van het leven en wordt weggeleid.
d – Tot slot klinkt Choros in het slotkoor: geen mens is gevrijwaard voor de slagen van het lot.

– De dialoog contrasteert de trage, onverzettelijke basismotieven van Creon met de bewogen melodische lijnen van Antigone.

– De melodische ontplooiing van Antigone’s afscheidszang voert ons door verschillende stemmingen. Hiertegen een opnieuw ingezet orgelpunt, dat ook het sobere homoritmische slotkoor begeleidt. Dit wordt gekenmerkt door een onherroepelijk terugkerend ritmisch motief.

Het totaal speelt zich af tussen zonsondergang (het gesprek tussen Antigone en Ismene) en zonsopgang (wegleiding van de veroordeelde Antigone).

Ton de Leeuw

5 juni 1993. Het interieur van de gashouder van de Westergasfabriek bij het begin van de repetities voor *Antigone*.
foto Elisabeth Melchior

Ton de Leeuw

Antigone

Muziekdrama naar een vrije bewerking van Sophocles door de componist

Vertaling: Janneke van der Meulen

Personages:

Antigone – mezzosopraan

Creon – mannenkoor

Ismene

Haemon } kamerkoor

Choros }

Antigone

O soeur de mon destin, Ismène, chère soeur, sais-tu, parmi les maux qu'Oedipe nous lègua, celui dont Zeus fait grâce à nos jeunes années?

Car il n'est point de lot de souffrance et d'erreur, d'outrage ni d'affront que n'aient comptés mes yeux au nombre de tes maux comme au nombre des miens.

Et quel est, ce jour encore, l'ordre qu'au peuple entier vient de faire proclamer le roi? Ne sens-tu pas la haine qui s'approche de nos bien-aimés?

Nos deux frères sont morts; mais si Créon enterre l'un, n'a-t-il pas privé l'autre de sépulture?

Ismène
Qu'est-ce donc?
Tu parais mûrir un grand dessein.

Antigone

Pour le corps infortuné de Polynice on dit qu'il est prescrit à tous les citoyens de ne point lui donner de terre, ni de plaintes, mais de l'abandonner, nu, sans pleurs, douce proie pour les oiseaux, volant joyeux vers la pâture.

Ismène
Qu'est-ce donc?
Tu parais mûrir un grand dessein.
Dans quelle aventure, à quel péril vas-tu?

Antigone

C'est Créon, Créon, qui l'interdit. Tout contrevenant périra, lapidé par le peuple.

Ismène
Qu'est-ce donc?
Tu parais mûrir un grand dessein. Dans quelle aventure, à quel péril vas-tu?

Antigone

O lotgenote, Ismene, geliefde zuster, ken je van alle rampen die Oedipus ons naliet, er ook maar één die Zeus ons, die nog zo jong zijn, bespaart?

Want er is geen smart, geen bedrog, geen schande of smaad waarvan jij niet evenzeer te lijden hebt gehad als ik.

En wat is het bevel dat de koning vandaag nog aan heel het volk heeft uitgevaardigd?

Voel je niet de haat die onze dierbaren bedreigt?

Onze beide broers zijn dood; maar laat Creon niet de één begraven, terwijl hij de andere het graf ontzegt?

Ismene
Wat is er dan?
Het is alsof je een groots plan beraamt.

Antigone

Men zegt dat het alle burgers verboden is het jammerlijk overschot van Polynices te begraven of te betreuren, maar dat het onbeweend moet worden achtergelaten, naakt, tot zoete prooi van de vogels, die al verheugd naar hun voedsel vliegen.

Ismene
Wat is er toch?
Het is alsof je een groots plan beraamt.
Aan welk avontuur, aan welk gevaar wil jij je wagen?

Antigone

Creon, Creon is het die het verbiedt. Een ieder die het gebod overtreedt, zal worden omgebracht, gestenigd door het volk.

Ismene
Wat is er toch?
Het is alsof je een groots plan beraamt.
Aan welk gevaarlijk avontuur wil jij je wagen?

Antigone

Ma soeur, Polynice est ton frère. Si tu le renies, si tel est ton choix, au saintes lois des dieux réponds par le mépris!

Ismène
Comme ton coeur est chaud pour des pensées qui glacent!
Dans quelle aventure, à quel péril vas-tu?

Antigone

Moi, je veux lui donner la tombe, et me montrer fidèle.

Ismène
Tu veux donc l'enterrer, ce qu'on défend au peuple?
Comme ton coeur est chaud pour des pensées qui glacent!

Tu veux donc l'enterrer, ce qu'on défend au peuple?
Dans quelle aventure, à quel péril vas-tu?

Je suis de nature à ne pouvoir braver l'ordre de la cité.

Antigone

Ma soeur, Polynice est mon frère; moi, je veux lui donner la tombe, et me montrer fidèle.

Ismène
Maintenant que nous demeurons seules, quelle terrible fin si, violant la loi, nous transgressons l'édit des maîtres tout-puissants.
Il faut songer que deux femmes nous sommes, que nous ne pouvons lutter contre des hommes; que nous plions sous la loi du plus fort, accepter ces rigueurs, et plus encore.

Pour moi, tout en priant ceux qui sont sous terre, de me le pardonner, puisque j'y suis contrainte, je me sou mets à ceux qui détiennent le pouvoir.

Qui franchit sa mesure, atteint la déraison.

Antigone

Mijn zuster, Polynices is je broer! Als jij hem loochent, als dat je keuze is, weet dan dat je de heilige wetten van de goden verzaakt!

Ismene
Je hart is voor een ijselijk plan ontbrand!
Aan welk avontuur, aan welk gevaar wil jij je wagen?

Antigone

Ik wil hem begraven en me trouw betonen.

Ismene
Je wilt hem dus begraven, hetgeen men het volk verbiedt?
Je hart is voor een ijselijk plan ontbrand!

Je wilt hem dus begraven, hetgeen men het volk verbiedt?
Aan welk avontuur, aan welk gevaar wil jij je wagen?
Het ligt niet in mijn aard het staatsgezag te trotseren.

Antigone

Mijn zuster, Polynices is mijn broer; ik wil hem begraven en me trouw betonen.

Ismene
Alleen wij beiden zijn er nog; bedenk welk ellendig eind ons wacht als wij, de wet schennend, het gebod der almachtige heersers overtreden.
Besef toch dat wij twee vrouwen zijn, dat wij met mannen niet de strijd kunnen aanbinden; dat wij moeten buigen voor de wet van de sterkere, die dwang moeten aanvaarden, en erger nog.
En ook al bid ik tot hen die onderaards zijn mij te vergeven omdat ik ertoe gedwongen ben, ik onderwerp me aan hen die de macht in handen hebben.

Wie zijn maat te buiten gaat, zal enkel dwaasheden begaan.

Antigone

Moi, j'enterrerai mon frère; je dormirai près de qui me fut cher, mon frère, saintement criminel.

Car je dois moins longtemps plaire aux vivants qu'au morts, dont je partagerai pour toujours le repos.

J'enterrerai mon frère! Je veux lui donner la tombe, Polynice!

Créon

Maintenant que ces deux frères, par un double destin, en un même jour, ont péri, frappant, frappés d'une main criminelle, c'est à moi qu'appartient le pouvoir et le trône par les liens du sang qui m'unissent aux morts. Or, qui connaît l'âme, le cœur et la pensée d'un homme, avant qu'il n'ait exercé le pouvoir, avant qu'il n'ait montré son respect pour les lois?

Pour moi, tout dirigeant d'un état qui ne se conforme pas aux sages desseins, mais qui, par peur, se taît, je dis que c'est le pire des lâches.

Et qui met l'amitié plus haut que la patrie, celui-là, sachez le, je le tiens pour néant.

Que Zeus dont l'oeil voit tout, le sache, que m'entende Zeus qui lit dans les cœurs.

Le pays, je le sais, le pays nous sauve, et quand bien droit va son vaisseau, toujours les amis sont en nombre.

Quant à moi, je ne gouvernerai qu'avec ces règles-là, et c'est dans le même esprit que j'ai donné des ordres aux Thébains, à propos des deux enfants d'Oedipe.

Étéocle, défenseur de son pays, a péri.

Qu'on l'enterre, qu'on lui consacre les offrandes que reçoivent, en bas, les illustres morts.

Polynice, le banni, qui voulut livrer aux flammes sa patrie et ses dieux, s'abreuver du sang fraternel et réduire les siens en esclavage, pour celui-là je fais défense à la cité de l'enterrer et de le plaindre.

Que son corps gise, privé de sépulture, et devienne la pâture des oiseaux et des chiens, qu'il soit spectacle d'épouvante.

Antigone

Ik zal mijn broer begraven; ik zal slapen bij wie me dierbaar was, mijn broer, gezegende misdaad.

Want de levenden behoef ik minder lang te behagen dan de doden, wier rust ik voor altijd zal delen.

Ik zal mijn broer begraven! Ik wil hem een graf geven, Polynices!

Creon

Nu deze beide broers, door een dubbel noodlot, op één dag gevallen zijn, dodend, gedood door een misdadige hand, behoort de macht en de troon mij toe wegens de bloedverwantschap die mij met de gestorvenen verbindt. Maar wie kent de ziel, het hart en de gedachten van een man voordat hij zijn macht heeft uitgeoefend, voordat hij zijn achting voor de wetten heeft getoond?

Elke leider van een staat die zich niet naar wijze besluiten schikt, maar uit angst het zwijgen ertoe doet, die noem ik de grootste lafaard.

En wie vriendschap boven het vaderland stelt, weet wel dat ik die nietswaardig acht.

Laat Zeus, wiens oog alziend is, dit weten, laat Zeus, die aller harten leest, dit horen.

De staat, zo weet ik, de staat is onze redding, en als zijn schip rechte koers houdt, zijn vrienden steeds in overloed.

Ik regeer slechts volgens die wetten, en in die geest ook heb ik de Thebanen bevelen gegeven aangaande de beide zoons van Oedipus.

Eteocles, verdediger van zijn vaderland, is gevallen.

Hem zal men begraven, hem zal men de offers brengen die vermaarde doden toekomen.

Polynices, banneling, die zijn vaderland en de inheemse goden aan de vlammen wilde prijsgeven, die zich wilde ontdoen van broederlijk bloed en zijn verwanten in slavernij wilde storten: ik verbied de Thebanen hem te begraven en te bewenen.

Zijn lichaam moet blijven liggen, onbeaard, en voedsel worden van de vogels en de honden, laat hij een schrikwekkend voorbeeld zijn!

Hémon

Oh, mon père, je t'appartiens.

C'est toi dont la sagesse dirige mon esprit.

Je t'écouterai.

Point d'union que je préfère à ta juste direction.

Père, de tous les dons que les dieux font aux hommes, la raison est le plus précieux.

Je ne conteste pas que tout ce que tu dis est juste.

Seulement, d'autres peuvent aussi dire la vérité.

Mon rôle naturel est, dans ton intérêt, d'épier ce qu'on peut dire, faire ou blâmer. Car ton regard à toi glace le citoyen, fermant la bouche à ceux qui pourraient te déplaire, tandis que moi, j'entend dans l'ombre sur cette enfant les plaintes de la ville:

'Indignement traitée entre toutes les femmes, elle périt pour l'exploit le plus beau, pour n'avoir pas laissé son frère sans sépulture et pour l'avoir soustrait aux chiens carnassiers. Ne lui revient-il pas, oh Créon, une couronne d'or?'

Or, à mes yeux, c'est ton bonheur, mon père, qui, de tous biens, m'est le plus précieux. Quoi de plus doux au fils que la gloire du père, au père de plus doux que la gloire du fils?

Garde-toi donc d'avoir l'esprit trop absolu et ne crois pas au prix de ta seule parole.

Car celui qui croit seul posséder la raison, celui-là, mis à nu, ne montre que le vide.

Créon

Faut-il donc, à mon âge, apprendre la sagesse de ce fils dont l'esprit est si jeune encore?

Hémon

Non, si j'ai tort, mais, bien que je sois jeune, il faut moins regarder l'âge que la conduite.

Créon

Honorer le rebelle, est-ce là se conduire?

Haemon

O, mijn vader, u behoort ik toe.

U bent het door wiens wijsheid mijn geest zich leiden laat.

Ik zal naar u luisteren.

Geen verbond dat ik boven uw rechtschapen leiding stel.

Vader, van alle gaven die de goden de mens geschonken hebben, is het de rede wel het kostbaarste.

Ik betwist niet dat al wat u zegt, juist is.

Toch kunnen ook anderen de waarheid spreken.

Het is mijn taak als zoon om in uw belang te letten op hetgeen men zegt, doet of laakt.

Want uw blik doet de burger verstijven, snoert de mond van hen die u zouden kunnen mishagen, terwijl ik in het duister hoor hoe Thebe om dit meisje klaagt: 'Onwaardig bejegende van alle vrouwen, moet zij sterven om de edelste daad, omdat zij haar broer niet onbegraven liet en hem aan de roofzuchtige honden ontrukte. Verdient zij niet, o Creon, een gouden kroon?'

Nu, vader, het is uw geluk dat mij van alle weldaden het kostbaarst is.

Wat kan een zoon liever zijn dan de roem van zijn vader; wat kan een vader liever zijn dan de roem van zijn zoon?

Behoedt u dus voor een te onbuigzame geest en geloof niet dat uw woord alleenzaligmakend is.

Want wie enkel zichzelf voor wijs houdt, die laat, van nabij beschouwd, slechts leegte zien.

Creon

Moet ik dan op mijn leeftijd wijsheid leren van die zoon wiens geest nog zo pril is?

Haemon

Niet als ik ongelijk heb; maar, ook al ben ik jong, men dient minder op leeftijd dan op verdienste af te gaan.

Creon

Verzet belonen, is dat een verdienste?

Hémon
Je ne veux conseiller d'honorer les
méchants.

Créon
Mais n'est-ce pas le mal dont cette femme est
prise?

Hémon
Ce n'est pas ce que dit le peuple entier de
Thèbes.

Créon
Est-ce donc la cité qui dictera nos ordres?

Me faut-il gouverner pour un autre que moi?

Hémon
La cité n'est jamais la chose d'un seul
homme.
Tu régnerais bien seul sur un pays désert.

Créon
N'est-ce pas à son chef qu'appartient la cité?
Misérable! tu fais le procès de ton père?

16 Hémon
Ne vois-je pas le droit profané par ta faute?

Créon
Quoi! j'y manque alors que je maintiens mon
pouvoir?

Hémon
Tu ne la défends pas en bafouant les dieux.

Créon
O coeur abâtardi qu'asservit une femme!

Hémon
Je ne suis pas, du moins, asservi par le mal.

Créon
Ta bouche cependant ne parle que pour
elle...

Haemon
Mijn raad is het niet om slechtaards te eren.

Creon
Is dat dan niet de kwaal waarmee deze vrouw
behept is?

Haemon
Dat is niet wat heel het volk van Thebe zegt.

Creon
Is het dan de stad die ons de wet moet voor-
schrijven?
Moet ik soms voor een ander dan mijzelf rege-
ren?

Haemon
De staat is nooit de zaak van één enkele man.
Dan zoudt u heel alleen een verlaten land
regeren.

Creon
Behoort de staat niet aan zijn leider toe?
Ellendeling, wil jij je vader vonnissen?

Haemon
Zie ik dan niet dat door uw schuld het recht
geschonden wordt?

Creon
Wat! Schend ik het dan door het handhaven
van mijn macht?

Haemon
U verdedigt haar niet als u de goden hoont.

Creon
O, ontaard hart, dat voor een vrouw bezweken
is!

Haemon
Ik ben tenminste niet voor het kwaad bezwe-
ken.

Creon
Toch spreek je enkel maar voor haar...

Hémon
...et pour toi, et pour moi, et pour les dieux
d'en bas.

Créon
Jamais tu ne l'auras vivante!

Hémon
Elle ne mourra pas seule!

Créon
En viens-tu donc à me menacer, insolent?
Tu payeras cher tes leçons de sagesse!
Emmène l'odieuse.
Devant son fiancé, que, sans attendre, elle
périsse!

Hémon
Jamais, plus jamais devant tes yeux tu ne me
reverras, et tu devras, afin d'exercer tes
fureurs, choisir des amis indulgents à ton
crime.

Créon
Je la murerai vive au fonds d'un souterrain.

Pour toute nourriture juste ce qu'il faut pour
éviter le sacrilège.

Choeur
Erôs, qui du combat te joues,
dont l'empire à tant d'êtres nuit,

Erôs, qui sur les tendres joues
de la vierge passes la nuit,
Tu voles sur la mer et dans l'antre sauvage,
immortel, personne ne te fuit.
qui tu prends, a toujours la fureur en parta-
ge.
Pour leur mal, les justes d'esprit,
vers le crime, tu les entraînes;
et, si deux frères ont péri,
c'est toi qui fomentas leurs haines.
car le désir s'élève au rang des grandes lois
de ce monde,
et sans combat tout cède aux jeux
d'Aphrodite.
A cette vue je ne puis retenir mes pleurs,
voyant arriver Antigone à la couche où cha-
cun s'endort.

Haemon
...en voor u, voor mij en voor de goden hier
beneden.

Creon
Nooit zul jij haar levend bezitten!

Haemon
Niet enkel zij zal sterven!

Creon
Je wilt me dus ook nog dreigen, onverlaat?
Jouw wijze lesjes zul je duur betalen!
Breng die gehate vrouw hierheen.
Laat haar voor haar verloofde nu onverwijd
sterven!

Haemon
Nooit, nooit meer zult u mij zien, en om uw
woest plan te volvoeren, zult u vrienden moe-
ten kiezen die uw misdaad welgevallig zijn.

Creon
Ik zal haar levend begraven in een onderaards
gewelf.
Als enig voedsel net wat nodig is om niet de
goden te krenken.

Koor
Eros, jij die je vermaakt met strijd
en wiens heerschappij zoveel wezens schade
doet,
Eros, die 's nachts de tedere wangen
van de maagd bestrijkt,
Je vliegt over zee en in de wilde spelonk - geen
onsterfelijke of mens die jou ontkomt;
wie in jouw macht is, wordt voor altijd door
razernij gedreven.
Jij weet, tot hun eigen verderf, rechtschapen
geesten tot de misdaad te verleiden;
zo er twee broers gesneuveld zijn,
dan ben jij het die hun haat heeft gevoed:
door begeerte immers wordt deze wereld
bestierd.
en zonder verzet zwicht ieder voor Aphrodites
spelen.
Bij deze aanblik kan ik mijn tranen niet
bedwingen, nu ik Antigone zie aankomen bij
de ligplaats waar iedereen inslaapt.

Antigone
Regardez-moi, enfants de notre terre, par-
courir mon dernier chemin, contempler
l'éclatante lumière du soleil, que jamais plus
je ne verrai.
Par Hadès, l'endormeur, je me vois ent-
raînée, vivante, au bord de l'Achéron.
Aucun chant nuptial n'a résonné pour moi,
aucune demeure, aucun hymne.
Achéron sera mon époux.

Créon
Tous ces pleurs, tous ces cris, s'il fallait les
entendre de ceux qui vont mourir, on n'en
finirait pas!

Antigone
Abandonnée de mes amis, infortunée, vivan-
te, je descends dans l'abîme des morts.

Créon
Murez-la dans le noir tombeau, laissez-la
toute seule, abandonnée, et qu'elle meure.

Antigone
Quelle loi divine fut par moi violée?

18 Là, du moins, j'ai l'espoir que ma venue sera
chère, chère à mon père, ma mère, mon frère
bien-aimé.

Créon
Laissez-la seule au fond de ce caveau.
Nous serons innocents du sort de cet enfant,
mais le jour des vivants lui sera défendu.

Antigone
O, ô dieux vénérés de mes aïeux, on
m'emmène.
Je m'en vais sans être pleurée, sans amitié,
sans amour.
O toi, ô tombeau, profonde, éternelle demeu-
re, je péris sans avoir usé ma part de la vie!
Je m'en vais sans être pleurée.
Regardez-moi, enfants de notre terre.
Regardez-moi, contempler l'éclatante lumiè-
re du soleil que jamais, jamais plus je ne ver-
rai.

Antigone
Zie mij, kinderen van onze aarde, mijn laatste
weg gaan, het schitterend zonlicht aanschou-
wen dat ik nooit weer zal zien.

Door Hades, de inslaper, word ik levend naar
de oever van de Acheron gebracht.
Geen bruidslid heeft voor mij geklonken, geen
woning, geen lied.
Acheron zal mijn bruijom zijn.

Creon
Al die tranen, al die kreten - moest men ze van
hen die gaan sterven aanhoren, dan kwam er
geen eind aan!

Antigone
Verlaten door mijn vrienden, daal ik, ongeluk-
kige, levend af naar het dodenrijk.

Creon
Sluit haar op in het duistere graf, laat haar
alleen, verlaten, en dat zij sterve.

Antigone
Welke goddelijke wet werd door mij geschon-
den?
Daar althans heb ik de hoop welkom te zijn,
welkom aan mijn vader, mijn moeder, mijn
geliefde broer.

Creon
Laat haar alleen achter in die grot.
Wij zullen onschuldig zijn aan het lot van deze
maagd, maar van het licht der levenden zal zij
verstoken zijn.

Antigone
O, aanbeden goden van mijn voorvaderen,
men voert mij weg.
Ik ga zonder beweend te worden, zonder
vriendschap, zonder liefde.
O graf, jij diep en duurzaam onderkomen, ik
sterf, voortijdig is het leven mij ontnomen!
Ik vertrek zonder beweend te worden.
Zie mij, kinderen van onze aarde.
Zie mij het schitterend zonlicht aanschouwen,
dat ik nooit, nooit weer zal zien.

Je m'en vais sans être pleurée, je m'en vais
sans amour.
Regardez, ô princes de Thèbe, la dernière
enfant de vos rois.

Choeur
Le pouvoir du Destin est terrible.
Personne n'est à l'abri de ses coups.

Ik ga zonder beweend te worden, ik ga zonder
liefde.
Zie, o vorsten van Thebe, de laatste telg van
uw vorstenhuis.

Koor
Verschrikkelijk is de macht van het Lot.
Geen mens is gevrijwaard voor zijn slagen.

Ton de Leeuw
foto Co Broerse

Biografieën

Ton de Leeuw (1926) wordt door velen beschouwd als een van de belangrijkste Nederlandse componisten van de twintigste eeuw. Naast ontelbare uitvoeringen in zijn eigen land, is zijn muziek gespeeld in heel Europa, Azië en Noord-Amerika.

De Leeuw studeerde in de jaren vijftig bij Henk Badings, Olivier Messiaen (Parijs) en etnomusicoloog Jaap Kunst. Hij was directeur van het Amsterdamse Sweelinck Conservatorium en hoofd van de afdeling nieuwe muziek en de elektronische studio aldaar, evenals (gedurende meer dan twintig jaar) wetenschappelijk hoofdmedewerker hedendaagse muziek aan de Universiteit van Amsterdam. Ook was hij in de jaren tachtig *visiting composer* en docent aan de Berkely University in Californië. Zijn boek *Muziek van de twintigste eeuw*, een standaardwerk in het Nederlandse muziekonderwijs, is vertaald in het Zweeds en Duits.

Vanwege zijn interesse en inzet voor culturele uitwisseling heeft De Leeuw aan tal van universiteiten lesgegeven en lezingen gehouden op vele congressen en conferenties in Europa, Azië, Australië en de Verenigde Staten. Hij leidt de International Composer's Workshop die afwisselend in Bulgarije en Nederland wordt gehouden, met steun van Gaudeamus en Unesco.

Ton de Leeuws werk is in hoge mate beïnvloed door uiteenlopende oosterse culturen, waarvan de muzikale, theatrale, literaire en filosofische tradities hem van jongsafaan geïnspireerd hebben. Het oeuvre van De Leeuw telt inmiddels meer dan honderd werken, waaronder het radiofonisch oratorium *Job* (1956), het

orkestwerk *Mouvements rétrogrades* (1957), Strijkkwartet I (1958), *Symphonies of winds* (1963), de opera *De Droom* (Holland Festival 1965), *Haiku II* (1968), *Music for strings* (1970), *Gending* voor gamelan-orkest (1975), *Mountains* voor basklarinet en tape (1977), *Clair-Obscur*, elektronische compositie in opdracht van de Groupe de Recherches Musicales in Parijs (1983), en een trilogie (1981-'83) bestaande uit het koorwerk *Carnos vignes sont en fleur*, *And they shall reign for ever* voor mezzosopraan en instrumenten, en *Invocations* voor mezzosopraan, koor en instrumentaal ensemble. In de jaren tachtig schreef De Leeuw een groot aantal kamermuziekwerken, waaronder *Hommage à Henri* (1989) voor klarinet en piano, en *Trio* voor fluit, basklarinet en piano (1989-'90). In dezelfde tijd ontstonden veel koorwerken, waaronder *Transparence* (1986) en *Cinq Hymnes* (1988). Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Concertgebouw-orkest schreef hij *Résonances* (1985).

De dirigent **Reinbert de Leeuw** (Amsterdam, 1938) studeerde piano en muziektheorie in Amsterdam en compositie bij Kees van Baaren aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Hij schreef werken voor orkest en kamermuziekensembles en is co-auteur van de opera's *Reconstructie* (1969, met Louis Andriessen, Misha Mengelberg, Peter Schat en Jan van Vlijmen) en *Axel* (1977, met Jan van Vlijmen). Hij publiceerde een boek over Charles Ives en de essaybundel *Muzikale anarchie*. Als pianist heeft hij vooral bekendheid gekregen, zowel in binnen- als buitenland, door zijn Satie-interpretaties. Reinbert de Leeuw is dirigent van het Schönberg

Ensemble sinds de oprichting in 1974. Daarnaast dirigeert hij regelmatig andere kamermuziekensembles en de grote Nederlandse orkesten. Reinbert de Leeuw kreeg voor zijn plaatopnamen meerdere prijzen, zoals de Edison, de Premio della critica discografica italiana en de Grand Prix of the Hungarian Liszt Society.

De Franse regisseur **André Engel** (1946) begon na een studie en docentschap wijsbegeerte in 1972 zijn loopbaan bij het Théâtre de l'Espérance, waar hij onder meer Brechts *Im Dickicht der Städte* ensceeneerde en *Faust Salpetière*, in samenwerking met Klaus Michael Gruber. Van 1976 tot 1979 werkte hij bij het Théâtre National de Strasbourg en regisseerde Brechts *Baal* en *Ils allaient obscurs sous la nuit solitaire*, naar *Wachten op Godot* van Samuel Becket. In de jaren tachtig werkte hij een tijd als freelance regisseur. Zo ensceeneerde hij *Lulu au Bataclan*, naar Frank Wedekind, in de Bataclan in Parijs en in het Théâtre des Amandiers te Nanterre, *La nuit des chasseurs* naar Büchners *Wozzeck* in het Théâtre National de Colline, Thomas Bernards *Der Weltverbesserer* in het Centre Bilatéral de Création en Horváths *Geschichten aus dem Wiener Wald* in Bobigny. Een van de opvallende kenmerken van Engels stijl is dat hij vaak het traditionele lijsttoneel ontvlucht. Zo ensceeneerde hij *Prométhée-Porte-Feu* van Bernard Pautrat in 1980 hartje winter op de kale heuvels van Nancy, Kleists *Penthesilea* in een niet meer in gebruik zijnde fabriek in een Parijse voorstad (1981) en *Le misanthrope* in een tot manege omgebouwd cultureel centrum van Bobigny (1985), terwijl de toeschouwers bij zijn *Kafka Théâtre Complet* in Straatsburg

de gasten waren van een hotel. 'Als je naar een van mijn opvoeringen kijkt,' aldus Engel, 'moet je goed luisteren en je ogen goed de kost geven, want ik bouw graag een geheimzinnige en vertrouwelijke sfeer op. Ik begeef me op onbekend terrein en maak er iets bruikbaar van.' André Engel is ook actief als filmer en als operaregisseur. Hij ensceeneerde *Salome* (1987), *Der Freischütz* (1989) en *Carmen* (1990) bij de Welsh National Opera en was verantwoordelijk voor een veelgeprezen opvoering van Sjostakovitsj' *Lady Macbeth van Mtsensk* bij de Opéra de Paris en La Scala (1992).

Vaste decor- en kostuumontwerper van André Engel is de Amerikaan **Nicky Rieti** (1947) die sinds 1972 in Parijs leeft als schilder en ontwerper voor theater en opera. Hij heeft is bij een dertigtal produkties betrokken geweest, onder meer bij het Théâtre National de Chaillot, het Théâtre National de Colline, MC 93, Théâtre de Gennevilliers, Théâtre de la Bastille en het Théâtre Nationale de Strasbourg. Rieti werkt, naast André Engel, hoofdzakelijk samen met de regisseurs Bernard Sobel en Jean Jourdheuil. Rieti heeft twee keer de prijs voor het beste decorontwerp ontvangen van het Syndicat de la Critique in Parijs, in 1985 voor *Le misanthrope* (regie: André Engel) en in 1989 voor Ostrovski's *Het woud* (regie: Bernard Sobel). Nicky Rieti vervaardigde ook de decors voor opera-ensceneringen van André Engel, zoals *Salome* en *Carmen* bij de Welsh National Opera en *Lady Macbeth van Mtsensk* bij de Opéra de Paris en La Scala.

De mezzosopraan **Martine Mahé** kwam na studies aan het conservatorium en de universiteit (musicologie en Spaans) van Aix-en-Provence, een opleiding aan de operaschool van Parijs terecht bij de opera van Parijs, waar ze rollen vertolkte als Flora (*La Traviata*), Annio (*La Clemenza di Tito*), Zerlina (*Don Giovanni*), Siebel (*Faust*) en Cherubino (*Le nozze di Figaro*). In het seizoen 1989-'90 kwam de internationale doorbraak met optredens in Genève (als Nicklausse in *Hoffmans Erzählungen*), Lausanne (Minerva in *Il ritorno d'Ulysse*) en Amsterdam (orkestliederen van Ravel en Debussy bij het Radio Filharmonisch Orkest onder Otto Ketting in het Concertgebouw). In 1991 trad zij op in Glyndebourne (Annio in *La Clemenza di Tito*). Tot haar activiteiten in dit seizoen horen optredens tijdens de Londense Proms (Beethovens Negende Symfonie onder Wladimir Ashkenazy), op het festival van Versailles (Glucks *Armide* met Marc Minkowski) en de rol van Cherubino in een *Le nozze di Figaro*-produktie bij de Opéra de Paris.

Daniel Reuß (1961) – als zanger gevormd in de traditie van de Cappella Amsterdam – studeerde koor- en orkestdirectie bij onder meer Bernhard Schuurman aan het conservatorium van Rotterdam en behaalde in 1987 het diploma Uitvoerend Musicus. Hij heeft zich gespecialiseerd in de vocale muziek van Orlando di Lasso. Naast de zestiende- en zeventiende-eeuwse muziek, heeft de muziek van deze eeuw zijn bijzondere belangstelling.

Het uit negenendertig musici bestaande **Radio Kamerorkest** is een internationaal gerenommeerd ensemble, vooral op het gebied van de

hedendaagse muziek. Het repertoire bestaat voor bijna de helft uit muziek van de twintigste eeuw, en het orkest geeft regelmatig premières van Nederlandse composities. Ernest Bour, van 1975 tot 1987 chefdirigent, heeft een belangrijk stempel gedrukt op de ensemblecultuur, niet alleen op het gebied van de hedendaagse muziek, maar ook op dat van de klassieken, in het bijzonder de symfonieën van Beethoven. Vele gastdirigenten van naam hebben met het orkest samengewerkt, onder wie David Atherton, Ton Koopman, Hans Vonk, Lothar Zagrosek, Jean Fournet, Kent Nagano en Bernhard Klee. Chefdirigent van het Radio Kamerorkest is Frans Brüggen.

Colofon

Dit is een uitgave van het Holland Festival.

Kleine-Gartmanplantsoen 21

1017 RP Amsterdam

telefoon 020.627 65 66

telefax 020.620 34 59

Sponsors Holland Festival

Koninklijke PTT Nederland NV (hoofdsponsor)

De Volkskrant b.v.

Dommelsche Bierbrouwerij B.V.

IBM Nederland N.V.

B.V. Weekbladpers

Drukkerijen de Bussy Ellerman Harms bv

Motivation, bureau voor onderzoek en

strategieontwikkeling

Fiat Auto Nederland b.v.

Vereniging Buma / Stichting Stemra

Garuda Indonesia

Indover Bank

NCM – Holding N.V.

Subsidiënten Holland Festival

Ministerie van WVC

Ministerie van Economische Zaken

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Gemeente Amsterdam

Prins Bernhard Fonds

Goethe-Institut Amsterdam

Cobo Fonds

Stichting VSB Fonds / VSB Bank

Holland Festival Vriendenkring

Alcatel Nederland bv

ABN AMRO Bank N.V.

Delta Lloyd Verzekeringsgroep NV

IBM Nederland N.V.

ING Bank

Kamer van Koophandel en Fabrieken voor

Amsterdam

Koninklijke Ahold nv

Koninklijke Nederlandse Toeristenbond

ANWB

Koninklijke PTT Nederland NV

KPMG Klijnveld

Nederlandsche Credietverzekering

Maatschappij nv

NV Koninklijke Distilleerderijen Erven Lucas

Bols

Sara Lee/DE N.V.

VSB•BANK

de Volkskrant

IBM

